

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

ΙΕΡΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

Α'. Αί πρώται ἐκδόσεις τῆς θείας λειτουργίας καὶ τὰ λειτουργικὰ εἰλητήρια τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁθωνος.

Συμβολὴ εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων
ὑπὸ ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ Μητροπολίτου Κορυθαῶς

1. *Περὶ τῶν πρώτων ἐκδόσεων τῆς θείας Λειτουργίας ὑπὸ Δημ. Δούκα.*

Τὸ ὕψος τῆς κανονικῆς διατυπώσεως παρὰ τὰ ἄλλα τῆς ἐκκλησ. ἀκολουθίας μέρη, ἀπόκορυφοῦται εἰς τὴν θείαν καὶ φρικτὴν μυσταγωγίαν, καὶ τοῦτο διορθᾷ πᾶς τις, ἔαν μετὰ πολλῆς ἐπιστασίας καὶ εὐλαβοῦς προσοχῆς διέλθῃ πᾶσαν αὐτῆς τὴν διάταξιν, ἧς θαυμάζει τὴν ἐν γένει ἁρμονίαν καὶ εὐαρμοστίαν τῶν ἱερῶν εὐχῶν ἀπὸ τῆς ἱερᾶς προσκομιδῆς καὶ ἐξῆς, καὶ ὅσα ἄλλα ὑπερφυῆ ἀπαρτίζουσι καὶ διακοσμοῦσι τὸ θεσπέσιον τοῦ ἱερωτάτου μυστηρίου τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν μεγαλεῖον, ἐν ᾧ ἀναπαρίσταται ἡ ὑπὲρ τοῦ κόσμου θεία ἐξίλαστικὴ θυσία. Ἐνεκδοιάστως ὁ εἰς ταῦτα ἐγκύπτων θὰ ἀνακράξῃ μετὰ τοῦ οὐρανοβάμονος Παύλου: «ὦ βάθους πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ!» Τούτου ἕνεκα μεγίστη ἐπιβάλλεται προσοχὴ καὶ περιδεὴς εὐλάβεια εἰς τὴν ἀκριβῆ διατήρησιν καὶ ἀνόθευτον παραδόσιν τοῦ ἱεροῦ κειμένου τῆς θείας Λειτουργίας καὶ τῶν πατροπαράδοτων τυπικῶν αὐτῆς διατάξεων. Ἐκάστη λέξις ἐκάστη προᾶξις καὶ κίνησις τελουμένη ἐν αὐτῇ περικλίνει ἱερὰν μυστικὴν ἐννοίαν καὶ τελεσιουργεῖ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὁ ἱερεὺς Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὁ εἰρηώης καὶ ἄλλος ἐνδιατρίψας περὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία, οὕτως ἀποφαίνεται: «Ἐπεὶ τοίνυν τοιοῦτόν ἐστι τὸ τῆς λειτουργίας μυστήριον, καὶ τοῦτο πέρας τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ· δι' αὐτῆς γὰρ κοινωνοὶ Θεοῦ γινόμεθα καὶ κατὰ χάριν θεοὶ καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία τὴν σπουδὴν πρὸς τοῦτο μείζονα καὶ θειοτέραν ἔχει· ὅθεν καὶ ὁ παρελάβεν ἐξ ἀρχῆς διηνεκῶς ἐνεργεῖ καὶ διὰ συμβόλων ἱερῶν διδάσκει τὰ ὑπὲρ ἐννοίαν. Τηλικαύτης δὲ μετέλαβε δόξης καὶ τὰ ὁρατῶς ἐνεργούμενα.. εἰσὶ θαυμασιά... καὶ πάντως ὑπὲρ πᾶσαν ἐννοίαν ἐστὶ τὰ τελούμενα, καὶ οὐ μόνον ἀνθρώπινος, ἀλλ' οὐδ' ἀγγελικὸς ἂν ἐξισχύσειε νοῦς, πῶς Θεοῦ σάρκωσις ἢ πῶς Θεοῦ κοινωνία διδάξει, ἢ τι τῶν ὅσα ἡ ἐκκλησία κηρύττει τε

καὶ διενεργεῖ»¹. Καὶ εἶναι ὄντως ἀξιοθαύμαστον, ὅτι ἐπὶ δύο σχεδὸν χιλιετηρίδας διατηρήθη, ὡς οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ βιβλίον, τὸ κείμενον τῆς λειτουργίας ἀδιάφθορον καὶ ἀλώβητον, «τετηρήκαμεν, λέγει ὁ αὐτός, ὡς καὶ τὸ τῆς πίστεως σύμβολον· ὅθεν ὡς παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἀποστόλων ἐδόθη καὶ τῶν πατέρων, οὕτω τὴν ἱερουργίαν τελοῦμεν... Καὶ οἱ θεηγόροι δὲ Βασίλειος καὶ Χρυσόστομος τὴν τῆς μυσταγωγίας πλατύτερον ἐκθέμενοι τάξιν, οὕτω παραδεδώκασιν ἐνεργεῖν, ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία... Καὶ ὁ τὰ θεῖα δὲ σοφὸς Μάξιμος ἅπαν ἐκτίθησι τὸ μυστήριον τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας, ὅπερ ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία διενεργεῖ, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ γινομένων τοὺς Λόγους ἐφερμηνεύει...»² καὶ διαπιστοῦται «ὅτι ἡ τῆς Λειτουργίας ἀκολουθία μόνη ὑπολείπεται κατὰ τὴν ἀρχαίαν γίνεσθαι τάξιν»³. Θεολόγος ἐγκρατῆς ἐπίσης περὶ τὰ λειτουργικά, ὁ κ. Παν. Τρεμπέλας, ἐν τῷ νεοτυπώτῳ ἔργῳ αὐτοῦ ἀποφαίνεται μετὰ κύρους, ὅτι τῶν τε ἐκδόσεων καὶ τῶν κωδίκων καὶ εἰληταρίων τῆς θείας Λειτουργίας αἱ διαφοραὶ δὲν εἶναι «θεμελιώδεις καὶ οὐσιώδεις», καίτοι δὲν εἶναι καὶ ἀσήμαντοι. «Οὕτως ἐν μὲν ταῖς εὐχαῖς καὶ ταῖς ἐκφωνήσεσι, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις διακονικοῖς.. παρουσιάζεται (σχεδὸν) πλήρης ὁμοιότης καὶ ταυτότης, ἐν πᾶσιν ἀνεξαιρέτως τοῖς κώδιξι, παλαιοῖς τε καὶ νεωτέροις»· ὡς πρὸς τὰς τυπικὰς ὁμως διατάξεις ὑπάρχουσιν «ἀξιόλογοι διαφοραὶ»⁴.

Αἱ πλεῖσται τῶν διαφορῶν τούτων, ὧν τινες ἐλάνθανον ἐν τοῖς χειρογράφοις, ἐνεφανίσθησαν τὸ πρῶτον ἐν τοῖς ἀρχετύποις καὶ μάλιστα τοῖς δαπάναις τοῦ Βατικανοῦ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προπαγάνδας καὶ ἄλλων προσηλύτων Ἑλλήνων ἐκδεδομένοις ἐν Βενετία, Ρώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ χάριν τῶν Οὐνιτῶν Ἑλλήνων ἢ ἐλληνορρυθμῶν, τοιαύτη εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ 1526 :

«Αἱ θεῖαι λειτουργίαι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ μεγάλου καὶ ἡ τῶν Προηγιασμένων.

Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρία» κτλ.

Ταῦτα καὶ μόνα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ προμετωπίδι ἐν συνεχείᾳ μάλιστα γραμμασι κεφαλαίοις, διὰ τὰ ὑπόλοιπα ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἴδῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου: «Εἴτις εἰς ἐνιαυτοὺς δέκα ταυτασι τὰς θείας Λειτουργίας ἐντυποῦν τολμήσει, ἢ ἄλλοθεν ποθεν ἐντετυπωμένας ὀνίας ἔχειν, ἐκ του προνομίου τοῦ μακαριωτάτου ἄκρου ἀρχιερέως Κλήμεντος ἐβδόμου ζημιωθήσεται. Ἐν Ρώμῃ χιλοστῆ ἀφκστ', μηνὸς ὀκτοβρίου. Δεξιότητι Δημητρίου Δουκᾶ (sic) τοῦ κρητῶς»⁵.

1. Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν καὶ μυστηρίων τῆς ἐκκλησίας ἔκδ. 1683, σ. 272, 5.

2. Αὐτ. 272, 20.

3. Αὐτ. σ. 243, 2.

4. Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας Ἀθῆναι 1925, σ. θ'. πρβλ. σ. κα'.

5. Εἰς σχῆμα 8ον, φ. 74 ἀνάριθμα παρα Legrand, Bibliographie hellenique I,

Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι τὸ βιβλίον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Πάπα, οὗ καὶ προτάσσει ἐπιστολὴν ὁ Δούκας πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους (!) εἰς γλώσσαν λατινικὴν, ὃ ἀποπλανηθεὶς ὑπὸ τῶν μισσιοναρίων οὗτος Ἑλληνας καὶ εἰς τὸν καθολικισμόν, ὡς φαίνεται, ταχθεὶς. Συμπράκτορες αὐτῷ πρὸς τοῦτο ὑπῆρξαν καὶ δύο ὁμότροποι ἀρχιερεῖς τὴν ἀξίαν, Λίβιος ὁ Ποδοχάταρος τῆς Κύπρου καὶ ὁ Λεονάρδος de Balestrinis τῆς Ρόδου, νήσων τέως ὑπαγομένων τῷ Πάπᾳ, ἅτε ἐνετοκρατούμενων¹. Ἐκ τῆς ἐν τῷ προτασσομένῳ προλόγῳ φράσεως αὐτοῦ «ὑμῖν τοῖς ὀρθοδόξοις δῶρον ἔδωκα», φαίνεται ὅτι τὸ ἔδωρον τοῦτον δῶρον προώριστο διὰ τοὺς Ὄρθοδόξους καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει, ὅπως εἰς τὰς μετὰ τοῦτα ἐκδόσεις, ἢ λατινικῇ τῆς Λειτουργίας μετάφρασις. περιελήφθη δὲ καὶ ἡ ἐρμηγεία τοῦ Γερμανοῦ. Ἰδοὺ ὃ ἐν τῷ 4ῳ φύλλῳ κείμενος πρόλογος:

«Τοῖς ἀπανταχοῦ Ὄρθοδόξοις χριστιανοῖς Δημήτριος Δούκας ὁ Κορὴς εὖ πράττειν»².

Τοὺς δόξης ὀρεγομένους καὶ ἀθανασίας τινὸς ἀντιπιοιούμενους χρῆ μὴ τὸ λάθε βιώσας πρόχειρον ἔχειν, ἀλλὰ δημόσιον τι ἔργον καὶ κοινωφελὲς καταλιπεῖν ἀείποτε μεριμνᾶν καὶ σπουδάζειν. Ὅσοι μὲν οὖν συντιθέντες τὰ τῇ ἑαυτῶν γνώμῃ δοκοῦντα ἄριστα συγγράμματά τινα ἐξέδωκαν, ἢ τὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ποιήματα παλαιωθέντα καὶ τῇ ἐρυσίβῃ βρωθέντα, ὡς περ ναυαγία τινα κινδυνεύοντα πάντως καταποντισθῆναι, συλλέξαντες καὶ ἀνανεώσαντες καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος συστήσαντες τοῖς φιλολογοῖς κοινὰ κατέστησαν, καλὸν μὲν ἔργον ποιοῦσιν, οὐ μὴν περὶ τὸ κάλλιστον τῆς Θεολογίας διατριβουσιν. Ὅσοι δὲ τὰ τῆς θείας γραφῆς νοερά παραγγέλματα καὶ τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων λόγους τε καὶ εὐχάς, δι' ὧν αἱ ἡμέτεραι ψυχαὶ τοῖς ἐπουρανίοις ἀγγέλοις συμβιώσουσι, δημόσια τοῖς βουλομένοις ἐποίησαν, οἱτοὶ γνησίως καὶ τῆς παρουσίας ζωῆς καὶ τοῦ μέλλοντος βίου ἡμῖν βρώματα παρέθηκαν. Κάγῳ τοιγαροῦν εὐρῶν τὰς θείας λειτουργίας τῇ ἡμῶν ἀμελείᾳ διεφθαρμένας, συνεργῶ χρώμενος Λιβίῳ τῷ Ποδοχάταρῳ³ αἰδεσιμωτάτῳ τῆς Κύπρου

σ. 192. Σφάλλεται ὁ κ. Τρεμπέλας γράφων, ὅτι ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο ἐν Βενετία (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 1β'), καὶ ὅτι τοῦ Χρυσοστόμου μόνην περιεῖχε τὴν Λειτουργίαν.

1. Κατὰ τὸν Hieronim (Origen Christianus) III, στ. 1054) ὁ Λεονάρδος de Balestrinis ἐκ τῆς τάξεως «τῶν μαζρῶν ἀδελφῶν ἐξετέλει ὤπηρεσίαν ἐν Ρόδῳ (ἦτις ὅμως τῷ 1522 κατὰ τὸν Legrand ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων) καὶ ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ τῷ 1524. Δὲν γνωρίζω διατί ἐν τῇ κατωτέρῳ προσφωνηματικῇ τοῦ Δούκα ἐπιστολῇ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τούτου. Ἡ τοῦ Δούκα ἔκδοσις ἐθεωρήθη ὡς ἐπίσημον ἐν τῇ Δυτ. Ἐκκλησίᾳ κείμενον τῆς Λειτουργίας τῆς Ὄρθοδόξου τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Morelius ἐξέδοτο.

2. Περὶ τούτου βλ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 227 καὶ Legr. I, 194. Ἦν οὗτος καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν Ρώμῃ καὶ Alcalá, καὶ συνεργάτης εἰς τὸ πλήρες πολύγλωττον (κείμενον τῆς ἁγ. Γραφῆς), εἶτα ἐν Βενετία διευθυντὴς καὶ ἐκδότης.

3. Ποδοχάταρῳ, Περὶ τοῦ Λιβίου Podocatorum ἢ Podocator βλ. Archives de l' Orient latin, τόμ. II, σ. 320-4.

ἀρχιεπισκόπων, καὶ τῆς Ῥόδου μητροπολίτη λογιωτάτων καὶ ἀρίστοιν θεολόγων, καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος συναγαγόν, καὶ μετὰ ἐπιμελείας ἐντυπωθῆναι ἐπινοήσας, ἡμῖν τοῖς ὀρθοδόξοις δῶρον ἔδωκα, καὶ εἰ μὲν τὸ δῶρον ἀξιόλογον ὑμῖν φαίνεται, ἐν ταῖς ὑμῶν θείαις ἱερουργίαις μνημόσυνον ἡμῖν ποιήσατε. Ἔρρωσθε».

Μετὰ δύο ἔτη μὴ τυχοῦσα ἡ ἔκδοσις αὕτη τῆς προσηκούσης παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ὑποδοχῆς, ἐπανελήφθη τῷ 1528, ἀλλὰ μόνον ἡ Χρυσσοτομική Λειτουργία μετὰ λατινικῆς ἤδη μεταφράσεως τῶν Οὐνιτῶν χάριν.

«Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου.

Divina missa sancti Joannis Chrysostomi».

Ἐν τέλει : «Venetiis per Joannem Antonium et fratres de Sabio sumptu et expensis D. Demitrii Zini Zacynthii et D. Menandri Nuntii Corcyraei sociis, MDXXVIII».³

Ἡ ἔκδοσις αὕτη οὕτω δίγλωττος ἐπανελήφθη ἔπειτα πολλάκις ὡς τὸ 1644:

«Τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, δύο κείμενα.

Divinae missae sancti Joannis Chrysostomi exemplaria duo.

Ἐκτέθηται παρὰ τῆ τῶν φίλων Ξυνωρίδι. Ἐν τῇ Σαλαγκάτῃ,

Venetiis MDCXLIV, Cum privilegio»³.

Ἐν σελ. 13 «Λειτουργία κτλ. κατὰ τὴν Δημητρίου τοῦ Κρητὸς Δούκας ἔκδοσιν», ἣτις ἐγένετο ἐν Βενετία τῷ 1528, ὡς εἶδομεν.

Κατὰ τὸ αὐτὸ 1644 ἔτος ἔχομεν καὶ τὰς ἐξῆς σχεδὸν παρεμφερεῖς ἐκδόσεις: «Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου.

Divina missa sancti patris nostri Joannis Chrysostomi.

Superiorum permissu et privilegio. Venetiis MDCXLIV apud Joannem Antonium Julianum. Si veude per antar al Ponte de san Fantin»³.

Εἰς μικρότερον σχῆμα ἐτέρα ἔκδοσις.

«Τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου πρώτη (sic) ἔκδοσις (!). Ἐκτέθηται παρὰ τῆ ἱερᾷ τῶν φίλων Ξυνωρίδι κτλ.

Venetiis MDCXLIV cum privilegio»⁴.

Ἄλλη ἔκδοσις:

1. Εἰς 8ον, φ. 44, ἀνάριθμα βλ. Legr. I, σ. 202. Πῶς λέγονται οἱ ἐκδῶται socii ἀδελφοί, ὁ μὲν Ζακύνθιος ὁ δὲ Κερκυραῖος καὶ διαφόρως ἐπωνυμούμενοι; ἡ μὴ-πως ἦσαν προσήλυτοι καὶ οὗτοι.

2. Εἰς 12ον, σ. 198, Liegr. XVII, αἰῶνος, I, σ. 459. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ λειτουργία αὕτη ἐπανεξεδόθη.

3. Legr. αὐτ. σ. 462· εἶναι δὲ ἡ ἔκδοσις αὕτη σχημ. 8ον ἐκ φύλλ. 44 ἀναριθμῶν.

4. Εἰς 12ον φύλλα δύο ἀνάριθμα καὶ σ. πδ'. παρὰ Legr. αὐτ. σ. 463.

«Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐτέρα ἔκδοσις.
Ἐκτέθηται κτλ. Venetis MDCXLIV cum privilegio»¹.

Καὶ πάλιν:

«Λειτουργία κτλ. Κατὰ τὴν τοῦ Δημητρίου Δούκας τοῦ Κρητὸς ἔκδοσιν.
Ἐκτέθηται κτλ. Venetiis MDCXLIV»².

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἐκδόσεις αὗται βάσιν εἶχον τὴν ἀρχέτυπον ἐκείνην, ἣν ἐπεξεργάσθη ὁ Λόγιος Κρής ἐπικουρούντων αὐτῷ καὶ τῶν δύο ἀρχιερέων ἀναμείξας διαφόρους διατάξεις ἐκ τῶν εἰληταρίων ελλημμένας καὶ δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων σεσημειωμένας³. Εἶχον δὲ μεγαλητέραν τοῦ δέοντος αὐταὶ ἔκτασιν κατὰ τὸ σύστημα τῆς λειτουργίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἅτε ἐκεῖ διὰ τούτων ὀδηγούμενου τοῦ λαοῦ εἰς παρακολούθησιν τῶν τελουμένων ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ ἐρμηνευτικῶν μᾶλλον σκοπῶν ἐχουσῶν. Αἱ ἀθροαὶ αὗται ἐκδόσεις ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἔτει ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ἀθροῦς εἰς τὸν οὐνιτισμὸν προσχωρήσεως τῶν ὀρθοδόξων, ὡς διδάσκει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Οἱ παπικοὶ ἀπόστολοι ἐνέτειναν τότε ἄλλας αὐτῶν τὰς προσπαθείας καὶ πᾶσαν μηχανὴν μετήρχοντο, ὅπως προσηλυτίσωσι τοὺς δειναῖς συμφοραῖς περιπεσόντας τῆς Ἀνατολῆς Ὀρθοδόξους, καὶ ὑπέσχοντο εἰς ἀντάλλαγμα τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τῆς παπικῆς ἀλλῆς κατὰ τὰς ἀνυποίτους τῶν Τούρκων διώξεις καὶ τὸν ἐξανδραποδισμόν. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τότε κατέφυγον οἱ Ἀλβανοὶ ἐκ τε τῆς κυρίως Ἀλβανίας καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν Σικελίαν καὶ κάτω Ἰταλίαν, οἵτινες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς οὐνίται διαφυλάξαντες πολλὰ προνόμια καὶ τὸ *ritus graecus*, ὅθεν καὶ *Greci* ἐλέγοντο καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῶν *Piana di Greci* ἐκλήθη. Μᾶλλον τούτων χάριν ἐτυποῦντο, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος Σκενδέρβη, καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1615) ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἐξεπατρίσθησαν ζητοῦντες ἄσυλον εἰς τὸ παπικὸν κράτος. Πλὴν τῶν διὰ τοὺς λαϊκοὺς προοριζομένων τούτων ἐκδόσεων ἔχομεν ταυτοχρόνως καὶ μίαν διὰ τοὺς μοναχοὺς τοῦ *ritus graecus*, ἣτις ἔχει κατὰ τοῦτο σπουδαιότητα. ἅτε παρὰ τὸ ἀρχέτυπον κείμενον ἔχει λατινικὴν μετάφρασιν ἐκπονηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου φιλέλληνος φιλόλογου Ἐρᾶσμου. Αὕτη ὡς εἰκὸς ἔχει διπλασίαν ἔκτασιν καὶ ἐπιγράφεται: «Λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐτέρα ἔκδοσις, τελεῖσθαι εἰωθῆναι ἐν τισὶ τῶν μοναστηρίων, ὡς ἔστι τοῖς ἐντυγχάνουσι τεκμαίρεσθαι.

Missa sancti Joannis Chrysostomi A. D. E. R. in gratiam episcopi

1. Legr. αὐτ. εἰς 12ον, 3 φύλλα λευκὰ καὶ σ. νη'.

2. Αὐτ. 12ον, σ. πη'.

3. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος δι' ὃν προετάξαμεν τὰ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Δούκα ἐναυθῆτα· διότι εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἐχρησιμοποίησεν εἰλητάρια, ἅπερ ἀντιπροσωπεύουσι τὸ ἀρχαιότερον καὶ γνησιώτερον τῆς θείας λειτουργίας κείμενον.

Roffenis versa¹. Ἐκτέθηται παρὰ τῆς ἱερῆς τῶν φίλων ξυνωρίδι. Ἐν τῇ Σαληνάτῃ. Venetiis MDCXLIV cum privilegio»².

Οὕτω προσοδοφόρον ὑπῆρξε τὸ ἔτος 1644 εἰς φιλοπαπικὰς τῆς θείας λειτουργίας ἐκδόσεις, ἐκφανεῖς καὶ διὰ τῶν ἐντὸς τοῦ κειμένου δαυλικῶν στοιχείων, δι' ὧν διακρίνονται αἱ τυπικαὶ διατάξεις πλεονάζουσαι τοῦ κυρίως κειμένου τῆς λειτουργίας.

2. Τὰ εἰλητάρια τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας.

Ὁ ἐπιγονήσας τὴν παραβολὴν τῶν τῆς Λαύρας εἰληταρίων ἐν τοῖς ζωσιν εἰσέτι 75κοντούτης ἱεροδιάκονος Γερμανός, ὑποτακτικὸς τοῦ Λαυριώτου μεσαιωνοδίφου Ἀλεξάνδρου, εὐλαβεῖα κινούμενος καὶ συμβουλῇ τοῦ γέροντος αὐτοῦ, ἀρωγῇ τε καὶ ποδηγηθεῖ διαφόρων μεσαιωνοδίφων ἐπισκεπτομένων τὴν Λαύραν καὶ δὴ τοῦ ἀειμνήστου Κεραμέως ἐπεχείρησε τῇ πραγματείᾳ, αὐτὸς μὴδὲν ἔχων ἐπιστημονικὸν ἐφόδιον, εἰ μὴ τὰ κοινὰ μόνα γράμματα, καὶ τὴν ἱεροδιακονικὴν πείραν. Ἦν δὲ ἱεροδιακονεύων ἐν τῇ μητροπόλει τῶν ἀθωϊτίδων μονῶν, τῇ Λαύρα, ὅτε ἐπελάβετο τοῦ ἔργου, ἔτη δέκα πρὸς τοῖς τρισὶν εἰς τὰ τῆς ἱερατικῆς τάξεως καὶ τὰ τυπικὰ τῆς θείας λειτουργίας μυσούμενος, πολλάκις μετὰ τοῦ ἐφησυχάζοντος τότε ἐν τῷ τῆς Λαύρας Μυλοποτάμῳ συλλειτουργήσας, τοῦ ἐγκρατεστάτου περὶ τὰ τυπικὰ τῆς ἐκκλησίας Ἰωακείμ τοῦ Γ', αὐστηροτάτου δὲ τῶν ἱερῶν παραδόσεων θεματοφύλακος. Βεβαίως ὁ διάκονος Γερμανός προβαίνων ἐπὶ τὸ ἔργον δὲν ὠθεῖται ὑπὸ βαθυτέρας σκέψεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀπλῆς καλογερικῆς νοοτροπίας πρὸς τὴν αὐτοῦ ὀφέλειαν καὶ ὀδηγίαν καὶ τῶν προσειλομένων νὰ ἐκμάθωσι τὴν κανονικὴν διατύπωσιν καὶ λειτουργικὴν τελειότητα (ἀφοῦ κατὰ τὸ πρῶτον σχεδιάγραμμα εἶχεν ἐκ τοῦ Συναξαριστοῦ ἀναγράψει ἐν τέλει καὶ τὰ ὀνόματα ἀπάντων τῶν ἀναφερομένων ἁγίων ἐν τοῖς καθ' ἡμέραν ὑπομνήμασι, ἵνα κατὰ τὴν προσκομιδὴν ὁ βουλούμενος ἱερεὺς ἐξάγῃ μερίδα ὑπὲρ αὐτῶν εὐρισκῶν εὐχερῶς καὶ καθ' εἰρὸν τὰ τούτων ὀνόματα). Ὡς πᾶς τις προῖδαίεται ἐκ τῶν εἰρημένων ὁ Λαυριώτης διάκονος μόνον πρακτικὸν προετίθετο σκοπὸν εἰς τὸ ἐγχείρημα προβαίνων, ἀλλ' οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ προσδώσωσιν αὐτῷ καὶ ἐπιστημονικὴν γροιάν. Ἐγὼ χαίρων ἀνακινουῦμαι τὴν ἐργασίαν ταύτην Ἀγιορείτου ἀπτήνης μὲν περὶ τὰ γραμματικά, ἀλλ' ἐμπειροτάτου περὶ τὰ λειτουργικὰ καὶ ζηλωτοῦ εἰς ἄκρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὅστις ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς μετὰ λόγιον ἀναστροφῆς κατώρθωσε τὴν ἀντιβολὴν ταύτην. Ἔστω δ' οὗτος εἰς

1. A. D. E. K. = a Desiderio Erasmo Roterodamo. Οὗτος εἶχεν ἐκδόσει χάριν τοῦ ἐπισκόπου τούτου τὴν μετάφρασιν τῷ 1537: «Joannis Chrysostomi missa graecolatina interprete... Parisiis.

2. Εἰς 12ον, σ. 115, Legr. αὐτ. σ. 461.

παραδειγματισμὸν πολλῶν ἀργοσχόλων λογίων τοῦ Ἁθωνος, οἵτινες ἐνῶ ἠδύναντο νὰ συνεισφέρωσι μεγάλως εἰς τὴν καλλιεργίαν τῆς ἐκκλησ. φιλολογίας περὶ ἄλλα τυρβάζουσιν ὀρρωδοῦντες ἐπὶ τῇ τοῦ καλάμου ἀφῆ ἢ κατεσθύνοντες αὐτὸν εἰς ἀνωφελεῖ πράγματα.

Κῶδ. Χαρτ. 4^{ον}, 0,34 × 0.26, σ. 231, ἔτους 1895.

[Γερμανοῦ ἱεροδιακόνου Λαύριώτου] «Ἀναγραφή εἰληταρίων τῆς ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας».

Πίναξ τῶν περιεχομένων

«Πρόλογος σ. 1—2.

Εἰλητάρια πλήρει (sic) καὶ ἔλλειπῆ σ. 3—4.

Ἡ πανομοιότυπος γραφὴ αὐτῶν 5—23.

Τὰ [εἰλητάρια] τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου [τῆς λειτουργίας αὐτοῦ δηλ.] 24—87.

Τὰ [εἰλητάρια] τοῦ μεγάλου Βασιλείου [τῆς λειτουργίας αὐτοῦ] σ. 88—151.

Τὰ τῶν προηγιασμένων σ. 152—161.

Τὸ [εἰλητάριον] τοῦ διακονικοῦ σ. 152—174.

Τὸ » τοῦ ἀρχιερατικοῦ 175—185.

Εὐχὴ εἰς ἀδελφοποίησιν σ. 185.

Εὐχαὶ ἐπὶ κολύβων σ. 186—187.

Εὐχὴ ἐπὶ τῶν ἐν βρώμασι σκανδαλισθέντων σ. 188.

Εὐχὴ ἐπὶ ἀρρώστων σ. 188.

Εὐχὴ εἰς ἀνοιξιν ἐκκλησίας ὑπὸ αἰρετικῶν βεβηλωθείσης Νικηφόρου Πατριάρχου σ. 188—190.

Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὸ αὐτό, Ταρασίου Πατριάρχου σ. 190.

Εὐχὴ ἐπὶ ἀνοιξεί ναοῦ βεβηλωθέντος ὑπὸ ἔθνικῶν σ. 190.

Εὐχὴ λεγομένη ἐν τῇ εἰσόδῳ πρὸ τῆς συνήθους ἐπὶ ἀνοιξεί ναοῦ, ἐν ᾧ συνέβη θανεῖν ἄνθρωπον βιαίως σ. 191.

Εὐχαὶ διαφόρων [ὑποθέσεων] ἐν εἶδει εὐχολογίου σ. 192.

Ἀκολουθία τοῦ μεγ. ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων σ. 192—194.

Τάξις γινομένη ἐπὶ μνήστροις βασιλέων καὶ λοιπῶν σ. 195—196.

Ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος σ. 196—199.

Εὐχὴ εἰς τὴν λύσιν τῶν στεφάνων σ. 199.

Εὐχὴ λεγομένη ἐν λιτῇ γινομένη διὰ φόβον τινὰ σ. 200.

Εὐχὴ ἐπὶ ἀνομβρίας σ. 200.

Εὐχὴ εἰς εὐλόγησιν σιαφυλῆς.

Ἀκολουθία εἰς τὸ ποιῆσαι κατηγομένους σ. 201—203.

Τάξις γινομένη ἐπὶ λιτῇ μελλούσης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας σ. 205—208.

Εὐχὴ λεγομένη ἐπὶ ἐγκαίνια ναοῦ σ. 208.

Ἐὐχὴ εἰς λιτὴν τῶν ἐγκαινίων τῆς ἀγιοτάτης Ἐκκλησίας σ. 209—210.
Τὰ εἰλητάρια τῆς Θείας μεταλήψεως σ, 211—231».

[*Πρόλογος*]

σ. 1. «Ἐν παντὶ πράγματι ὁμολογουμένως ἡ τάξις ἐστὶν ἀρετὴ καὶ ἐπομένως ἀξία ἐπαίνου, πολλῶ δὲ μᾶλλον, ὅταν αὕτη γίνεται ἐπὶ ἱερῶν βιβλίων, ἐν αἷς τὰ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν τεθησαύρηται. ὅθεν καὶ γὰρ καθορῶν τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἱερᾶς μου Μετανοίας Μ. Λαύρας εἰλητάρια, ἔξ ὧν περιέχουσιν 23 τὴν λειτουργίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, 19 τὴν τοῦ μεγ. Βασιλείου, δύο τῶν προηγιασμένων ἐν τὴν τάξιν τοῦ διακόνου, ἐν ἀρχιερατικόν, ἐν εὐχὰς διαφόρων ἐν εἶδει εὐχολογίου καὶ δύο εὐχὰς μεταλήψεως [ἦτοι ἐν ὄλῳ 49 εἰλητάρια], Α'. ἀπηρίθμησα τὰ πλήρη καὶ τὰ ἐλλειπῆ. Β'. ἀντέγραψα χειρὶ πανομοιότυπον γραφὴν ἐνὸς ἐκάστου, καὶ κατεχώρησα μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ <περιεῖχεν>, ἵνα γνωσθῇ ἡ τούτων χρονολογία ὑπὸ παλαιογράφων. Γ'. παρέβαλλον ἅπαντα καὶ κατέγραψα ἐνὸς ἐκάστου τὴν διάφορον γραφὴν πρὸς τὸ ἔντυπον εὐχολόγιον τῆς τετάρτης ἐκδόσεως ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου ὁ Φοῖνιξ ἐν Βενετίᾳ 1877. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν κατάταξιν τούτων ἠκολούθησα τὴν σειρὰν τῶν ἀριθμῶν, οὓς εἶχον ἐπιγεγραμμένους μετὰ τῶν μέτρων μῆκος καὶ πλάτος. Ἀρχαιότερον τούτων ὄλων ὑπολαμβάνω τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 13, καθὰ ἐν τοῖς διπτύχοις μνημονευόμενον τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πολυεύκτου σ. 2 πατριαρχεύσαντος ἀπὸ 956—970. Εἰς δὲ τὰ ὑπ' ἀριθ. 20 καὶ 31 περιέχονται εἰκόνες Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν ἀρχῇ.

Τὸ ὠραιότερον κατὰ τὸν πλουτισμὸν εἰς εἰκονογραφίαν τὸ ὑπ' ἀριθ. 2.

Δίκαιος ἔπαινος καὶ εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται τοῖς ἀδελφοῖς Λαυριώταις ἐπὶ τῇ διατηρήσει τσοσούτων εἰληταρίων, δι' ὧν οἱ παλαιογράφοι δύνανται νὰ κατατάξωσι σειρὰν αἰῶνων τὴν γραφὴν πρὸς μελέτην τῆς παλαιογραφίας. Εἰλητὸν καὶ εἰλητάριον ταυτόσημα· εἰλητῆριον τὸ βιβλίον, κώδιξ βασιλικός, εἰλητὸς—στρημμένος.

Ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῆς Μεγίστης Λαύρας Ἄθω Μαρτίου 9, 1895.

Γερμανὸς Λαυριώτης»

Ὁ κωδικογράφος δυστυχῶς δὲν ἀποκαλύπτει τὸν σκοπὸν τοῦ ἐγγειρήματος καὶ μόλις ἐν τέλει διαφαίνεται, ὅτι παλαιογραφικὰ δοκίμιον ἐξέδοτο. Πρὸς τούτοις δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι πάντα εἰσὶ ἀχρονολόγητα τὰ εἰλητάρια. Ἐκ τῶν πανομοιότυπων π. χ. τὸ ὑπ' ἀρ. 25 (σ. 18) ἔχει ἐν τέλει † Ἰωάσαφ πέφυκα Λευίτου πόνος ἔτους Ϛωοδ', ἰνδ. δ', μηνὶ Ἰουλίου ε'» ἀρ. 46 (σ. 20) † «Ἐτους Ϛϙ κη', ἰνδ. ιβ', μηνὶ μαῖῳ Ϛ'. † Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ τοῦ Γεδεῶν πόνος», ἀρ. 5 (σ. 14) † Ἐτους Ϛϙ οε', ἰνδ. ε', μηνὶ σεπτεμβρίῳ, Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Ἰωάσαφ πόνος». ἀρ. 10 (σ. 15) † Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ

τοῦ Γεδεών πόνος, ἔτους ,Ϛ ϑ κη'. Ἰνδ. ιγης, μηνὶ Ἰουνίῳ ιθ'». Ἴσως καὶ ἄλλα τῶν εἰληταρίων ἔχουσι χρονολογίαν, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐκ τῶν πανομοιότητων, ἅπερ ἐμφαίνουσι τὸ τέλος ἔχουσιν, ὑπάρχουσιν ἀναγεγραμμένα ὡς π. χ. τὸ 5. «...Σωφρονίου πόνος ἔτους ,Ϛ ϑ κ', μηνὶ Ἰανν. κθ', Ἰνδ. ια'.

Πᾶς τις θὰ ἀνέμενε βεβαίως μετὰ τὸν τοιοῦτον πρόλογον νὰ ἴδῃ τὰς διαφόρους τῶν εἰληταρίων, ὡς ἐπαγγέλλεται ὁ ἀναγραφεὺς, γραφάς, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἔπραξε τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τοῦ ἀνοικτοῦ κώδικος παρέθηκεν ἑνὸς μόνου εἰληταρίου τὴν γραφὴν καὶ ἔναντι τὴν τοῦ Εὐχολογίου, καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης τοὺς ἀριθμοὺς ἀπλῶς τῶν εἰληταρίων, ἐν οἷς ἡ ἀντίστοιχος περικοπή. ἀλλὰ τίς ἡ διαφορὰ οὐδαμοῦ σημειοῦται, τὸ δὲ χεῖριστον, ὅτι καὶ τῆς παρατιθεμένης περικοπῆς δὲε σημειοῦται ὁ ἀριθμὸς τοῦ εἰληταρίου, ὅθεν ἐλήφθη. Ὡστε ἡ ἐργασία αὕτη δὲν εἶναι ἀντιβολὴ πλέον, εἰ μὴ εὐρητήριον, καὶ ἀναμένει τὸν ἐπιστήμονα παλαιογράφον, ὅστις βάσει ταύτης νὰ ἀποπερατώσῃ αὐτήν. μίαν δυσκολίαν θὰ συναντήσῃ, διότι ὁ συλλέκτης δὲν διήρесе τὰ εἰλητάρια κατὰ μικρὰ τμήματα σελιδοποιῶν τρόπον τινὰ τοὺς ἐπιμήκεις λώρους, ὧν τινες ἔχουσι μῆκος 10 μέτρων, ἵνα εὐχερέστερον εὔρῃ τις τὰ ἀντίστοιχα μέρη καὶ τὰς λέξεις κατὰ τὴν ἀντιβολήν'. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ κώδικι τούτῳ ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ἀπόπειραν πρὸς ἓν συμπληρωμένον Λειτουργικὸν ἐπὶ τῇ βάσει 49 εἰληταρίων, χωρὶς ὅμως νὰ διακριθῶσι αἱ διάφοροι προσθήκαι καὶ ἀφαιρέσεις κατὰ τόπον καὶ χρόνον, ὅπερ σπουδαιότατον μειονέκτημα, καὶ ἔναντι τὰ τοῦ Εὐχολογίου ἀντίστοιχα μέρη, καὶ βλέπομεν τὰ κενὰ ἀμέσως, δι' ὧν καταμανθάνομεν πόση ἀβάρια, ἀλλὰ καὶ παραχάραξις ἔχει συντελεσθῆ διὰ τῶν αἰῶνων εἰς τὰς διατάξεις τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῶν λοιπῶν ἱεροτελεστιῶν. καὶ τὰνάπαλιν προσθήκαι ἐπουσιώδεις καὶ σχολαστικαὶ (πλεονασμοί).

Φόρτον περιττὸν ὅλως τῷ ἔργῳ προσδίδουσι τὰ παρατιθέμενα κείμενα καὶ ἔνθα δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἢ εἰς λέξιν καὶ ἄρθρον πολλάκις ἀναφέρεται ἡ διαφορὰ. Οὔτε χωρίζονται διὰ διακριτικοῦ τινος σημείου τὰ διάφορα. ἐνίοτε μάλιστα ταῦτά εἰσι μετάθεσις ἀπλῆ λέξεως ἢ καὶ ἄρθρου καὶ ἐλαχίστου μορίου. ἐπομένως ἡ ἐργασία οὔτε πρὸς ἔκδοσιν προώρισται, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπρόσκοπτον παρέχει τὸν ἔλεγχον τῷ ἀναγνώστῃ. Κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἐν συμπληρωμένον λειτουργικὸν βιβλίον ἐπὶ τῇ βάσει τοσοῦτον σεβαστοῦ ἀριθμοῦ ἀντιγράφων, τοῦθ' ὅπερ ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις τοῦ φιλοπόνου ἱεροδιακόνου. Αἱ ἑλλείψεις καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀντιβολῆς δὲν εἶναι ὀλίγαι, ἰδίως αἱ τεχνικαί. ὁ ἄνθρωπος οὔτε εἶδε οὔτε ἠρώτησε πῶς γίνονται τοι-

1. Ἴδου πόσας δυσχερείας θὰ παρουσιάσῃ καὶ ἀπὸ μεθοδικῆς ἀπόψεως ἡ συγκρότησις τοιαύτης ἐργασίας, ἵνα ἀποβῇ χρήσιμος· διὰ τοῦτο συμβουλεύω τοῖς μοναχοῖς, ἵνα συμβουλευώνται ἄλλοις ἀρμοδιωτέροις, ὅπως μὴ ἀπολέσωσι τὸν μισθόν. Ὁ συνάδελφος Σπυρ. Καμπανάος εἶχε μεσολαβῆσαι παρὰ τοῖς ἐν Ἀθήναις πρὸς ἔκδοσιν τῆς ἐργασίας, καὶ εὐτυχῶς διότι ἀπεποιήθησαν.

αὐται ἐργασίαι, καὶ ἀντὶ τὰ θέση ὑποσελιδίως τὰς διαφορὰς, γράφει ταύτην καὶ ἐπὶ τῆς ἔναντι σελίδος καὶ παρατάσσει ὁρμαθόν, σειρὰν ἀριθμῶν, πολ-
λάκις καὶ τῶν ὑπερτριάνκοντα εἰληταρίων, ὅλων δηλ. ὅπερ ἡδύνατο διὰ μᾶς
καὶ μόνης λέξεως νὰ δηλωθῆ. ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον μίαν καὶ μόνην ἀνα-
γράφει διαφορὰν, σπανιώτατα πλέον τῶν 5, μὴ προσδιοριζομένων οὔτε χρο-
νικῶς οὔτε τοπικῶς. "Ὡστε ἡ ἔλλειψις αὕτη εἶναι οὐσιώδης, καὶ καταντᾶ ὅλη
αὕτη ἡ περιπέτεια ν' ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ κείμενον, ὅτι ὑπάρχει δηλ. ἡ
περικοπὴ εἰς τόσα καὶ τόσα εἰλητάρια. "Ἐν τοσούτῳ πρέπει ν' ἀποδοθῆ δί-
καιος ἔπαινος εἰς τὸν συντάκτην διὰ τὴν φιλοτιμίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτίμησις,
διότι ἐπεχείρησεν ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων οὐχ ἦττον οὐχὶ πάμπαν
ἄχρηστον. "Ἐν πρώτοις διὰ τῶν ἀφαιμένων ἔναντι τοῦ κειμένου τοῦ Εὐχο-
λογίου κενῶνδιακρίνει πᾶς τις ὁποῖαι καὶ ὁπόσαι συνετελέσθησαν προσθῆ-
και καὶ ἀφαιρέσεις ἢ καὶ παραχαράξεις κατὰ τὸν μακροαῖωνα χρόνον· συνή-
θως αἱ προσθῆκαι εἰσιν ἐπουσιώδεις ἀναφερόμεναι εἰς δείγματα κακῶς
ἐννοουμένης εὐλαβείας, ὧν δέον νὰ ἀπαλλαγῶσι τὰ ἱερὰ κείμενα, ἅπερ εἰς
τὰ ἀρχέτυπα ἦσαν ἀπλᾶ καὶ ἀπέριττα.

Αἱ μεγάλαι διαφοραὶ ὑπάρχουσιν εἰς τὰς διατάξεις καὶ τὰ τελούμενα
ὑπὸ τοῦ ἱερέως· π.χ. ὁ ἀρχιερεὺς, ὁ ἀρχ. ἐπέυχεται, ὁ ἱερεὺς κλινόμενος
λέγει. τὸ Εὐχολ. ἔχει: ὁ ἱερεὺς ἐπέυχεται *μυστικῶς* (σ. 59), καὶ ἀνιστά-
μενος σφραγίζει τὰ ἅγια τρίτον (sic) λέγων, ἀνιστάμενος σφραγίζει τρίτον
τὰ ἅγια δῶρα λέγων, καὶ ἀνιστάμενος ὁ ἱερεὺς σφραγίζει ἐκ τρίτου τὰ ἅγια
δῶρα λέγων, καὶ ἀνιστάμενος σφραγίζει ὁ ἱερεὺς τρίτον τὰ ἅγια δῶρα καὶ
λέγει, καὶ ἀνιστάμενος καὶ σφραγίζων τρίτον τὰ ἅγια δῶρα λέγει, καὶ ἀνι-
στάμενος καὶ σφραγίζων τρεῖς τὰ ἅγια δῶρα λέγει τὸ Εὐχολόγιον ἔχει: καὶ
ὁ ἱερεὺς ἀνιστάμενος σφραγίζει τρεῖς τὰ ἅγια δῶρα λέγων (σ. 59—61).
Ἰδίως μεγίστη παρατηρεῖται διαφορὰ εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν βασιλέων καὶ
τ.τ. (βλ. σ. 41, 99 κτλ.) καὶ τὰς μνείας τῶν ἁγίων (σ. 125). Τό: καὶ λα-
βῶν ὁ ἱερεὺς ἐκ τοῦ ἄρτου μερίδα εἰς τὸ ἅγιον ποτήριον, ἔχει 12 γραφὰς
διαφόρους. "Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 42 εἰληταρίου, ὅπερ ἐγὼ ἀντέβαλον (βλ. κατωτ.)
φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὁ κωδικογράφος ἀναγινώσκει κα-
λῶς (εἶναι τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀρχομένου τοῦτο). σέβεται τὴν γραφὴν τοῦ εἰλη-
ταρίου, ἔστω καὶ ἂν εἶναι λελανθασμένη, ἀλλ' ἐνίοτε παρασύρεται ὑπὸ τῆς
ἔξεως ὡς ἐξωκειωμένος πρὸς τὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀναγινώσκει κατὰ τὸν
κρατοῦντα νῦν τύπον (πβλ. τὸ θυματόν, ἀντὶ ὁ θυμ.). ἀντὶ ὑπὲρ τοῦ ἀρ-
χιεπισκόπου ἡμῶν τοῦ δεῖνος, ἀναγινώσκει τοῦδε. καὶ ἐφ' ὅσον τὸ εἰλητά-
ριον τοῦτο προέθετο νὰ καταχωρίσῃ ὀλόκληρον, μόνον ὡς παραδρομὴ δύ-
ναται νὰ θεωρηθῆ ἢ παρὰλειψις μέρους τῆς μεγάλης συναπτῆς. "Ἡμέλησεν ὁ
κωδικογράφος νὰ δηλώσῃ, ὅτι τὸ εἰλητάριον τοῦτο εἶναι ἀκέφαλον καὶ κο-
λοβὸν ἐκπεσόντος ἐνὸς ἐν ἀρχῇ τμήματος τῆς μεμβράνης (ἴσως δὲ καὶ εἰς
ἄλλα συμβαίνει τὸ τοιοῦτον).

Αἱ σπουδαιότεραι διαφοραὶ τῶν τῆς θείας λειτουργίας Λαυρ. εἰληταρίων πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Εὐχολογίου (ἔκδ. Βενετίας 1877).

Α'. Λειτουργία Θείου Χρυσοστόμου.

Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν τισι τῶν εἰληταρίων τούτων ὑπάρχουσι καὶ αἱ διατάξεις τοῦ Τυπικοῦ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ βήματι συντελουμένων καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἱερεὺς παρακολουθῇ τὴν ἀκολουθίαν ἐν γένει.

Εἰλητάρια

- σ. 31. σοφία 14 εἰρήνη, σοφία, ὀρθοὶ 3.
 σ. 35. εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν τιμίαν καὶ ἁγίαν καθέδραν 1.
 σ. 35. εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν εὐαγγελιστήν 1.
 σ. 43. κατηχήση αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας (ὄλα).
 σ. 43. ὁ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων διορούμενος ἑξαποστείλας τὸν μονογενῆ σου υἱὸν 26, 27.
 σ. 45. τὰς ψυχὰς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ 3.
 σ. 47. πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσῃτο ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι 1.
 σ. 49. μετὰ τὸ ἀποτεθῆναι τὰ δῶρα ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ καὶ πληρῶσαι τὸν λαὸν τὸν μυστικὸν ὕμνον 13.
 σ. 51. τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς 28.
 καὶ εἰρήνην τῷ κόσμῳ δώρησαι (γρ. δωρησαι)
 παρὰ τοῦ κυρίου 18 (καὶ σ. 73)
 ἀνεπαίσχυντα καὶ καλὴν ἀπολογία 16.
 τῆς παναγίας ἀχράντου, ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου (πλεῖστα).
 σ. 53. ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους...
 μετὰ δὲ τὸ δοθῆναι τὴν ἀγάπην 5, 7, 14, 20, 31, 36, 38.
 Στῶμεν καλῶς...
 ὁ λαὸς (πολλοὶ)..
 καὶ τοῦ λαοῦ διαμειβομένου τῇ ἐπιφωνήσει τοῦ (ἔλεον εἰρήνης) 13.
 σ. 55. καίτοι σοι παρεστήκεισαν 13, 20.

Εὐχολόγιον

- σοφία, ὀρθοὶ.
 εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἄνω καθέδραν.
 εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν εὐαγγελιστήν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ τοῦδε.
 κατηχήση τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας
 ὁ τὴν σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἑξαποστείλας τὸν μονογενῆ σοι υἱὸν (Τρεμπέλας 64)
 τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ
 πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σε.
 μετὰ τὴν ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ τῶν θείων δώρων ἀπόθεσιν, μυστικῶς.
 τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμᾶς.
 καὶ εἰρήνην τῷ κόσμῳ παρὰ τοῦ κυρίου (Τρεμπ. 88).
 ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ καὶ καλὴν ἀπολογία
 τῆς παναγίας ἀχράντου, ὑπερευλογημένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου
 ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους
 Στῶμεν καλῶς...
 ὁ χορὸς
 καίτοι σοι παρεστήκεισαν.

1. ἐνδόξου λείπει πανταχοῦ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων λειτουργιῶν.

Ειλητήρια

- σ. 57. εὐχαριστήσας, ἀγιάσας, κλάσας...
13 (Τρεμπ. 107)
τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον 13.
(Τρεμπ. 109)
ὁ λαός, ἀμήν 6, 7, 13, 20, 27, 31, 38
- σ. 59. τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέ-
ροντες (ὄλα)
ἔτι προσφερόμεν σοὶ τὴν λογικὴν
ταύτην λατρείαν (σχεδὸν ὄλα).
(Τρεμπ. 111)
- σ. 63. εἰς βασιλείας πλήρωμα 13
καὶ παντὸς πνεύματος ἐν πίστει
τετελειωμένου 24
καὶ παντὸς ἐν πίστει τετελειωμέ-
νου (πλείστα)
ἐξαιρέτως τῆς παναχράντου ὑπερ-
ευλογημένης 31
- σ. 67. μνήσθητι, κύριε, πάσης ἐπισκο-
πῆς ὀρθοδόξων τῶν ὀρθοτομούν-
των τὸν λόγον 6
ὁ διάκονος (ἀναγινώσκει) τὰ δι-
πτυχα τῶν ζώντων (πλείστα)
- σ. 71. καὶ μὲ καρδίᾳ δοξάζειν τὸ πάν-
τιμον 7
ὄργῆς καὶ ἀνάγκης 16, 18, 124, 28,
30, 32.
- σ. 73. οὐρανῶν κληρονομίαν μὴ εἰς
κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα (ὄλα).
(Τρεμπ. 126)
αἰτησάμενοι ἑαυτοῖς καὶ... 7
- σ. 75. τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ κυρίῳ κλί-
νατε 14, 16, 18, 20, 24, 29, 32.
- σ. 77. καὶ ἔλθε εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς 24.
(Τρεμπ. 129)
καὶ κάτω ἡμῖν ἀοράτως 13
- σ. 79. καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἐκ τοῦ ἄρτου
μερίδα μίαν βάλλει εἰς τὸ ἅγιον
ποτήριον λέγων 1.²
πλήρωμα πνεύματος ἁγίου (πλεί-
στα)
μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως
προσέλθετε 18, 20.

Εὐχολόγιον

- εὐχαριστήσας καὶ εὐλογήσας, ἀγιάσας,
κλάσας.
τὸ περὶ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον,
ὁ χορός, 'Αμήν. '
τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφερόμεν.
ἔτι προσφερόμεν σοὶ τὴν λογικὴν ταύ-
την καὶ ἀναίμακτον λατρείαν.
εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα.
καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει
τετελειωμένου (Τρεμπ. 116) καὶ
ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ὑπερευλογημέ-
νης, ἐνδόξου.
ἐν πρώτοις μνήσθητι, κύριε, τοῦ ἀρχι-
πισκόπου ἡμῶν...
- καὶ μὲ καρδίᾳ δοξάζειν καὶ ἐνυμνεῖν
τὸ πάντιμον.
ὄργῆς κινδύνου καὶ ἀνάγκης.
οὐρανῶν κληρονομίαν, εἰς παρρησίαν
τῆν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κα-
τάκριμα,
αἰτησάμενοι ἑαυτοῦς καὶ...
τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ κυρίῳ κλίνωμεν.
καὶ ἔλθε εἰς τὸ ἀγιάσαι ἡμᾶς.
καὶ ὦδε ἡμῖν ἀοράτως.
πλήρωμα ποτηρίου, πίστεως, πνεύματος
ἁγίου
μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης
προσέλθετε.

1. Πανταχοῦ σχεδὸν ἀντὶ τοῦ χοροῦ τὰ εἰλητήρια ἔχουσιν ὁ λαός.

2. Ἡ διάταξις αὕτη ἔχει ἐν τοῖς εἰληταρίοις 12 διαφόρους γραφὰς (σ. 77—
79) καὶ ἐκ τοῦ Εὐχολογίου λείπει !

Ειλητάρια

Εὐχολόγιον

- σ. 81. Μετά μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς
θείας μεταλήψεως αἴρεται τὰ ἄ-
για λείψανα 18.¹
σ. 85. εὐλογία κυρίου ἐφ' ἡμᾶς 1.

εὐλογία κυρίου καὶ ἔλεος αὐτοῦ ἔλθοι
ἐφ' ἡμᾶς τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ φιλαν-
θρωπία.²

Β'. Τὰ εἰλητάρια τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἐν ἁγίοις
πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου.

- σ. 89. εὐχή λεγομένη ἐν τῷ σκευοφυλα-
κίῳ ἀποτιθεμένου τοῦ ἱερέως τοῦς
ἄρτους τῆς προθέσεως ἐν τῷ δι-
σκῳ 9.
σ. 101. ποιήσον αὐτοὺς μέλη τῆς ἁγίας
σου ἐκκλησίας 17, 35, 39.
σ. 105. ἕως ὧδε τὰ διπλοκατηχούμενα,
ἐν δέ ταῖς ἄλλαις λειτουργίαις
τοῦ μεγ. Βασιλείου μετὰ τὸ εἰ-
πεῖν τὸ ἵνα καὶ αὐτοὶ ἄρχεται οὖ-
τως ὁ διάκονος ὅσοι κατηχούμε-
μενοι προέλθετε 9.
κατέδειξας ἡμῖν τὸ μέγα τοῦτο
μυστήριον (πλεῖστα) (Τρεμπ. 167)
σ. 107. σὺ ἱκάνωσον ἡμᾶς 2,12.
εὐχή, ἣν καθ' ἑαυτὸν ποιεῖ ὁ ἱε-
ρεὺς τοῦ χειρουργικοῦ ἔδομένου 12,
σὺ γὰρ μόνος δεσπόζεις...ἐπιγείων
καὶ καταχθονίων 12.
ταύτη καὶ μυστικῇ τραπέζῃ 12¹
σ. 109. Μετὰ δὲ τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἐν
τῇ θεῷ τραπέζῃ τῶν ἁγίων δώ-
ρων ἀπόθεσιν θυμιάσας ὁ ἱερεὺς
τὰ ἅγια καὶ εὐξάμενος λέγει πρὸς
τὸν διάκονόν· εὐξαι ὑπὲρ ἐμοῦ,
δέσποτα. ὁ διάκονος· πνεῦμα ἁ-
γιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ καὶ δύ-
ναμις ὑψίστου ἐπισκιάσαι σε.
Μνήσθητι καὶ ἡμῶν, δέσποτα. ὁ

εὐχή τῆς προθέσεως.

ποιήσον αὐτοὺς μέλη τίμια τῆς ἁγίας
σου ἐκκλησίας

(λείπει Τρεμπέλα σ. 166 βλ.)

ὁ διάκονος ὅσοι κατηχούμενοι...
κατέδειξας ἡμῖν τὸ μέγα τοῦτο τῆς σω-
τηρίας μυστήριον.
σὺ ἐνίσχυσον ἡμᾶς.
εὐχή, ἣν λέγει ὁ ἱερεὺς μυστικῶς τοῦ
χειρουργικοῦ ἔδομένου.²
σὺ γὰρ μόνος δεσπόζεις...καὶ τῶν ἐπι-
γείων.
ταύτη τραπέζῃ (Τρεμπ. σ. 74).

(βλ. Τρεμπ. σ. 170)

1. Ἐπὶ διαφόρους γραφὰς ἔχουσι τὰ εἰλητάρια (σ. 79 καὶ 81) ἐκ τοῦ Εὐχο-
λογίου ὅμως λείπει.

2. Ἐπὶ πλέον ἄλλαι προσθέτουσι καὶ τό· πάντοτε νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων.

3. Δυστυχῶς πολλοὶ τῶν ἱερέων, καὶ ἐν Ἀθῶν ἔτι καὶ τῶν ἀρχιερέων τινές,
δὲν λέγουσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ μυστικῶς τὴν εὐχὴν ταύτην, ἀλλ' ἐκφώνως καὶ
προκαλοῦσιν οὐκ ὀλίγην σύγχυσιν.

Ειλητόρια

ιερεύς: μνησθείη σου κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ. μετὰ δὲ τὴν εἴσοδον θυμιάσας τὰ ἅγια ὁ ἱερεύς λέγει (ἄλλ. ὁ διάκονος) 9, (5,25).

πληρώσωμεν τὴν δέησιν ἡμῶν (πλεῖστα).

σ. 111. λειτουργοῦς τοῦ ἁγίου σου θυσιαστηρίου, πρόσδεξαι ἡμᾶς προσεγγίζοντας τῶν ἁγίων σου φρικτῶν μυστηρίων 2.

σ. 111. εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον καὶ νοερόν σου θυσιαστήριον (πλεῖστα).

τὴν χάριν τοῦ παναγίου σου πνεύματος 33.

ὡς προσεδέξω Ἄβελ τὰ δῶρα 12. (Τρεμπ. 171).

σ. 113. στῶμεν καλῶς...

στῶμεν καλῶς, ἅγιος ὁ Θεός.

στῶμεν μετὰ φόβου, ἅγιος ἰσχυρός, πρόσχωμεν 35.

ἔλεον, εἰρήνην 6, 12, 13, 15, 17, 39 (Τρεμπ. 173).

σ. 115. παντοκράτορ 35.

ἀσιγήτοις θεολογίαις 11.

σ. 117. οὐδὲ ἐπελάθου ἔργου χειρῶν σου (ὅλα).

καθ' ἐκάστην γενεάν καὶ γενεάν (ὅλα).

σ. 119. ἵνα πληρώσῃ ἑαυτῷ τὰ πάντα 7. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου 2. (Τρεμπ. 182).

κεράσας, εὐλογήσας, ἀγιάσας 12.

σ. 121. καὶ φοβεράς αὐτοῦ παρουσίας 21 (Τρεμπ. 182).

τὸ πνεῦμά σου τὸ πανάγιον 2.

σ. 123. ἐνώσαι ἀλλήλοις ποιῆσαι μετασχεῖν (ὅλα καὶ Τρεμπ. 184).

σ. 125. (ἔξαιρέτως..), καὶ λέγοντος τοῦ διακόνου τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων 5, 10, 11, 19, 25, 40.

σ. 129. τοὺς ἐσκορπισμένους ἐπισυνάγαγε καὶ σύναψον 23, 34.

ὄρφανῶν ὑπεράσπισαι 9, 13, 21, 23, 33, 35.

Εὐχολόγιον

πληρώσωμεν τὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ.

λειτουργοῦς τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, πρόσδεξαι ἡμᾶς προσεγγίζοντας τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ (οὕτω καὶ Τρεμπ. 171, πρβλ. 183).

εἰς τὸ ἅγιον καὶ νοερόν σου θυσιαστήριον.

τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος.

καὶ πρόσδεξαι αὐτὴν ὡς προσεδέξω Ἄβελ τὰ δῶρα.

στῶμεν καλῶς..

(λείπει Τρεμπ. σ. 173)

ἔλεον εἰρήνης.

παντοκράτορ, προσκυνητέ.

ἀσιγήτοις δοξολογίαις.

οὐδὲ ἐπελάθου ἔργα χειρῶν σου.

καθ' ἐκάστην γενεάν

ἵνα πληρώσῃ ἑαυτοῦ τὰ πάντα.

τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα.

κεράσας, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας (καὶ Τρεμπ. 182)

καὶ φοβεράς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον.

ἐνώσαις ἀλλήλοις...ποιήσαις μετασχεῖν. (σπουδ.).

τοὺς ἐσκορπισμένους ἐπισυνάγαγε, τοὺς πεπλανημένους ἐπανάγαγε, καὶ σύναψον.

ὄρφανῶν ὑπεράσπισον.

Εὐλητήρια

καὶ πικραῖς δουλείαις καὶ πάσῃ θλίψει (ὄλα)

- σ. 131. καὶ παντός ἱερατικοῦ καὶ μοναχικοῦ τάγματος 33
 σ. 137. ἀγίασον, ἐνδυνάμωσον, φρούρησον, ὀχύρωσον (σχεδὸν ὄλα).
 σ. 143. ὅτε δὲ μέλλει στρέψαι τὰ ἅγια ὁ ἱερεὺς, ἐνθα προετέθησαν, ἐν τῷ αἶρειν αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἀγίας τραπέζης, λέγων καθ' ἑαυτὸν, ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁ Θεὸς καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου 23.

Εὐχολόγιον

καὶ πάσῃ θλίψει.

- καὶ παντός ἱερατικοῦ τάγματος.
 ἀγίωσον, ἐνδυνάμωσον, ὀχύρωσον.

(Βλ. Τρεμπ. 192)

σ. 145.

Εὐχὴ ὀπισθάμβωνος 13¹.

Δέσποτα, κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ὁ καταξιώσας ἡμᾶς τῆς σῆς δόξης κοινωνοὺς γενεσθαι καὶ τῆς τῶν ἁγίων σου μυστηρίων ζωοποιῶ μεταλήψεως, δι' ὧν τοῦ θανάτου σου καὶ τῆς ἀναστάσεως τὸν τύπον τελεῖν παρέδωκας ἡμῖν², δι' αὐτῶν ἡμᾶς ἐν τῷ ἁγιασμῷ σου διαφυλάξον μεμνημένους τῆς σῆς χάριτος διὰ παντός καὶ σοὶ ζῶντας³ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἔγερθέντι. τοῖς συλλειτουργήσασιν ἡμῖν καὶ τοῖς θείοις σου μυστηρίοις διακονήσασι βαθμὸν ἀγαθὸν περιποίησαι καὶ πολλὴν παρησίαν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ σου βήματος⁴ δώρησαι⁵, εἰρήνην τῷ κόσμῳ σου δώρησαι ταῖς ἐκκλησίαις σου, τοῖς ἱερεῦσι⁶ τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν καὶ παντὶ τῷ λαῷ σου [τὸν στρατὸν κατὰ τῶν πολεμίων ἐνίσχυσον καὶ τὸν περιεστῶτα λαὸν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀφέσει ἁμαρτιῶν διατήρησον τοῖς διακόνοις τοῖς καλῶς ἡμῖν συλλειτουργήσασιν βαθμὸν ἀγαθὸν περιποίησαι καταξιών αὐτοὺς ἀκατακρίτως καὶ τοῦ τιμίου πρεσβυτερο<ε>[ίου]⁷. σὺ γὰρ εἶ ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν καὶ ζωὴ [ἡ] αἰώνιος καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν⁸.

Εὐχὴ ὀπισθάμβωνος.

Ὁ θυσιᾶν αἰνέσεως καὶ λατρείαν εὐπρόσδεκτον τὴν λογικὴν καὶ ἀνάιμακτον δεχόμενος παρὰ τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀμνὸς καὶ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὁ μόσχος ὁ ἄμωμος ὁ μὴ δεξιάμενος ἁμαρτίας ζυγὸν καὶ τυθεὶς δι' ἡμᾶς ἐκῶν, ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ ἐσθιόμενος καὶ μὴ δαπανώμενος τοὺς δὲ ἐσθιόντας ἀγιάζων, ὁ καὶ τῇ παρουσίᾳ ἡμέρᾳ καταξιώσας ἡμᾶς

1. Ἡ εὐχὴ αὕτη κεῖται παρὰ Δημητριάδου, Εὐχολόγια, Κίεβον 1901, σ. 7 ἑλληνικῆς καὶ λεκανθασμένη. 2. παραδέδωκας Δ. 3. καὶ σῶζοντας Δ. 4. τοῖς συλλειτουργήσασιν—βήματος Δ ἐν ὑποσημ. ἐξ ἑτέρου κώδικος. 5. δώρησαι λείπ. Δ. 6. εἰρήνην-ιερεῖσι λείπ. Δ. 7. [...] Δ. 8. τὰ πατρὶ-Ἀμήν λείπ. Δ.

μετασχεῖν τῶν φρικτῶν μυστηρίων τοῦ ἁγίου σου σώματος καὶ τοῦ τιμίου σου αἵματος· αὐτὸς ὡς ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, τήρησον ἡμᾶς τε καὶ τοὺς δούλους σου τοὺς διακόνους καὶ πάντα τὸν λαόν σου ἐν τῷ σῶ ἁγιασμῷ. τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῖν νίκας δώρησαι, τὸν στρατὸν κατὰ τῶν πολεμίων ἐνίσχυσον καὶ τὸν περιστῶτα λαὸν ἐτ εἰρήνη καὶ ὁμοιοῖα διατήρησον, τοὺς ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἀδελφούς ἀνάρρυσαι, τοὺς ἐν ἀσθενείᾳ ἐπίσκεψαι, τοὺς ἐν θαλάσῃ κυβέρησον καὶ πάντων τῶν δεομένων τῆς σῆς βοηθείας ἐπάκουσον. "Ὅτι σὺ εἶ ὁ δοτὴρ πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν¹.

σ. 149. Εὐχὴ εἰς τὸ συστειλαί τὰ ἅγια, ἥτις λέγεται ἐν τῷ σκευοφυλακ[ε]ίῳ.

"Ἦνυσται καὶ τετέλεσται, ὅσον εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὰ τῆς ἀφθαρσίας μυστήρια· ἔσχομεν γὰρ τοῦ θανάτου σου τὴν μνήμην, εἶδομεν ἀναστάσεώς σου τὸν τύπον, ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀκνωτοῦ σου τρυφῆς, ἀπελαύσαμεν τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν, ἧς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντας ἡμᾶς καταξιοθῆναι εὐδόκησον. καὶ εἴ τι παρελείψαμεν εἰς τὴν ἄχραντόν σου λειτουργίαν, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ἀναπλήρω[σον]. πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου, ὅτι σοὶ ῥέπει πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν².

σ. 152. Γ'. Τὰ εἰλητάρια τῆς θείας λειτουργίας τῶν προηγιασμένων 43,46.

σ. 153, 43. Καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ψάλλεται τὸ σύνηθες κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου, ὃ δὲ ἱερεὺς ἀπέρχεται ἐν τῇ ἁγίᾳ προθέσει, καὶ ἐξενεγκῶν τὸν ζωοποιὸν ἄρτον προστίθῃσιν ἐν τῷ ἁγίῳ δίσκῳ μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ποιῶν καὶ ἔνωσιν, οὐ μέντοι λέγων τι τῶν συνήθων τῇ προθέσει ἢ εὐχὴν προθέσεως, ἀλλὰ μόνον περικαλύψας τὰ ἅγια, θυμιάσας ἀπέρχεται· ποιεῖ δὲ ἐν τῇ στιχολογίᾳ καθ' ἑκάστην δόξαν συναπτήν μικρὰν καὶ ἐκφώνησιν³.

σ. 154,43. Σοφία, φῶς ἰλαρόν, πρόσχωμεν, εἰρήνη πᾶσι, Σοφία, τὸ προκείμενον τῆς προφητείας καὶ ἡ Γένεσις. μετὰ δὲ τὸ δεύτερον προκείμενον λαβῶν ὁ διάκονος τὸν κηρὸν ἀπτόμενον ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ μετὰ καὶ τοῦ θυματοῦ ἴσταται ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης, καὶ σφραγίζων σταυροειδῶς

1. ὁ Δημητρίεβσκη σ. 245 παραπέμπει εἰς Swainsou σ. 258, Ἀμφότεραι αἱ εὐχαὶ ἑλλείπουσιν ἐκ τοῦ Εὐχολογίου.

2. Ἐν τῷ Εὐχολογίῳ δὲν ὑπάρχει. 3. Δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Εὐχολογίῳ.

λέγει: Σοφία ὀρθοί, φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι. εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς. εἰρήνη σοι, σοφία καὶ ὁ ψάλτης τὸ κατευθυνθήτω¹.

σ. 156. 46. Ὅσοι κατηχούμενοι...ἔτι καὶ ἔτι. Ὅσοι κατηχούμενοι...ἔτι καὶ ἔτι. [Τρεμπ. σ. 197]

Ταῦτα μόνον λέγονται μέχρι τῆς Γ' καὶ Δ' ἑβδομάδος, ἀπὸ δὲ τῆς Δ' τῆς μεσονηστήμου (sic) μετὰ τὸ εἰπεῖν τό, ἵνα καὶ αὐτοί...λέγονται καὶ ταῦτα τὰ διακονικά².

σ. 149. ἐκκληροῖ τὴν μετάληψιν με- ἐκκληροῖ τὴν μετάληψιν τῶν θείων
λίσας τὸν ἅγιον ἄρτον 46. δώρων.

σ. 161. Εἴδησις τῆς θείας λειτουργίας τῶν προηγιασμένων³.

Δ'. Εἰλητάριον 42 περιέχον τὴν διάταξιν τοῦ Διακόνου⁴

¹Εργάση ἐν τέλει τοῦ IB' αἰῶνος, διότι μνημονεύει τῶν βασιλέων Ἀνδρονίκου καὶ Εἰρήνης ἔχει γραφὴν σχεδὸν ἀπταιστον, ἥτις ἐκ ἐξωτερικῆς ὄψεως μικρὸν ὠχρίασεν ἔνεκεν τριβῆς. ἐγένετο παρ' ἐμοῦ ἀντιβολὴ πρὸς «τὴν διάταξιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας» τοῦ Εὐχολογίου (ἔκδ. Βενετίας 1862. σ. 38—44) ὑποσημειοῦνται αἱ ὀλίγαι ἀνορθογραφίαι τοῦ εἰληταρίου.

²Ἐνταῦθα παραλαμβάνομεν οὐχὶ ὀλόκληρον τὸ κείμενον. ὡς εἶναι ἐν τῷ περιγραφομένῳ κώδικι (σ. 162—174) ἀλλ' ἐν οἷς διαφέρει τῆς ἐκδόσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μὴ περιεχομένων τὰ σπουδαιότερα.

1. Εἶτα θεὸς τὸν ἄρτον ἐν τῷ δίσκῳ ὑπτιον, χαράττει αὐτὸν σταυροειδῶς μετὰ τῆς λόγχης λέγων:

εἰς δὲ τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἔνυξεν. εἶτα λαβὼν τὸ νάμα καὶ τὸ ὕδωρ εὐλογεῖ· ἀποκενοῖ⁵ ἐν τῷ ἁγίῳ ποτηρίῳ ἐξ ἴσου, οὐ πολὺ δέ, ἀλλ' ὅσον <ἔδη> χρη. καὶ εὐθέως

καὶ θεὸς αὐτὸν ὑπτιον ἐν τῷ ἁγίῳ δίσκῳ εἰπόντος τοῦ διακόνου· Ἔσσον, δέσποτα, θύει αὐτὸν σταυροειδῶς οὕτω λέγων:

εἰς δὲ τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἔνυξε, καὶ εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ καὶ ὁ ἑωρακὸς μεμαρτήρυκε, καὶ ἀληθινὴ ἐστὶν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ. ὁ δὲ διάκονος ἐγγέει τῷ

1. Δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Εὐχολογίῳ.

2. Τὰ αὐτὰ περίπου λέγονται καὶ ἐν τῷ 48 εἰληταρίῳ.

3. Ὁ κωδικογράφος δὲν παρετήρησεν, ὅτι ἡ τυπ. αὕτη διάταξις ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ Εὐχολογίῳ ἐν ἀρχῇ τῆς τῶν Προηγιασμένων λειτουργίας (βλ. ἔκδ. 1862, σ. 105—7, ἣν ἔχω ἐνώπιόν μου) καὶ κατεχώρισεν ὀλόκληρον. πάντας διαφέρει ἐν μέρει κατὰ τὴν διατύπωσιν.

4. Δὲν γνωρίζω διατὶ τὰ ἐφεξῆς μέχρι τέλους ὁ κωδικογράφος δὲν παρέβαλε πρὸς τὸ Εὐχολόγιον τοῦτο ἔνεκα ἐζητήσαμεν καὶ ἐλάβομεν ἀνά χειρὸς τὸ στενὸν (ἴσως τὸ στενότερον) τοῦτο εἰλητάριον, ὅπερ καταμετρηθὲν εὐρέθη οὐχὶ 2,30 μ. × 0,11, ἀλλὰ 5,05 × 0,115, ἀντιβληθὲν δὲ πρὸς τὴν ἐν τῷ κώδικι ἀντιγραφὴν, εὐρέθη αὕτη οὐχὶ ἐν πᾶσιν ἀκριβῆς, διὸ ὑποσημειούμεθα τὰς διαφορὰς. καθ' ἃ δὲ παρετήρησαμεν ἐν ἀρχῇ ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ χωρίσωμεν αὐτὸ εἰς τμήματα κατὰ 20^ο, 1—25, φαίνεται ὅτι εἶναι κολοβὸν καὶ ἀκέφαλον. 5. ἀποκενεῖ.

ἔξηλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ καὶ ὁ ἕωρα-
κῶς μεμαρτύρηκε καὶ ἀληθινή ἐστὶν
ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

ἅγιε ποτηρίῳ ἐκ τοῦ νάματος ὁμοῦ
καὶ τοῦ ὕδατος, εἰπὼν πρότερον πρὸς
τὸν ἱερέα· εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν
ἅγιαν ἔνωσιν, ὅς καὶ εὐλογεῖ αὐτὰ
λέγων. εὐλογημένη ἡ ἔνωσις τῶν ἁ-
γίων σου πάντοτε, νῦν καὶ ἀεί...

[εἶτα λαμβάνει ἑτέραν προσφορὰν καὶ
λέγει· εἰς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς ὑπε-
ρευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν Θεοτό-
κου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας πρόσ-
δεξαι τὴν θυσίαν ταύτην καὶ μνή-
σθητι, κύριε !.

[καὶ λαβὼν ὁ αὐτὸς ἐν ταῖς χερσὶ τὴν
πρώτην σφραγίδα λέγει· εἰς τιμὴν
καὶ μνήμην τῆς ὑπερευλογημένης ἐν-
δόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ
ἀειπαρθένου Μαρίας, ἧς ταῖς πρε-
σβείαις πρόσδεξαι, κύριε, τὴν θυσίαν
ταύτην εἰς τὸ ὑπερουράνιον σου θυ-
σιαστήριον.

Σπουδαία διαφορὰ ὑπάρχει εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν μερίδων. τὸ εἰλητά-
ριον ἀναφέρει τρεῖς μόνον μερίδας, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας (τὰς δύο
προσφορὰς δηλ.) καὶ τρίτην μερίδα δι' ὅλους ἐν γένει τοὺς ἁγίους, ἐνῶ κατὰ
τὸ Εὐχολόγιον αἱ μερίδες εἶναι 9 ἰσάριθμοι πρὸς τὰ ἑννέα τάγματα (σ. 40-41).

4. μετὰ τὸ πληρῶσαι τὰς προσφορὰς βα-
λῶν² ὁ διάκονος θυμίαμα εἰς τὸν
θυμιατόν³
ὁ προσδεξάμενος ἀντικατάπεμψον ἡμῖν
τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου
σου πνεύματος.

εἶτα ὁ διάκονος λαβὼν τὸ θυμιατήριον
καὶ θυμίαμα βαλὼν ἐν αὐτῷ.

ὁ προσδεξάμενος εἰς τὸ ὑπερουράνιον
σου θυσιαστήριον ἀντικατάπεμψον
ἡμῖν τὴν χάριν τοῦ παναγίου σου
πνεύματος.

καπνίζων αὐτὸν (τὸν ἀστερίσκον) τί-
θησιν ἐν τῷ δίσκῳ ἐπάνω τοῦ ἄρτου
λέγων· τῷ λόγῳ κυρίου οἱ οὐρανοὶ
ἔστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ
στόματος πάσα ἡ δύναμις αὐτῶν.

θυμιάσας τὸν ἀστερίσκον τίθησιν ἐπάνω
τοῦ ἁγίου ἄρτου λέγων· καὶ ἐλθὼν ὁ
ἀστήρ ἔστη ἐπάνω, οὗ ἦν τὸ παιδίον.

5. Μετὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐπὶ τοῦ ἁγίου ποτηρίου τῶν δύο καλυμμάτων, ἀπερ
ἀναφέρει καὶ τὸ Εὐχολόγιον, ἐπάγεται· καὶ εἰς ἀέρα λέγει· ἐκάλυψεν οὐ-
ρανούς ἡ ἄρετὴ αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ. τοῦτο τὸ δη-
τὸν ἐπὶ τοῦ δευτέρου καλύμματος τὸ Εὐχολόγιον, εἰς τὸν ἀέρα δὲ γράφει·
σκέπασον ἡμᾶς ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερῶν σου κτλ. (σ. 42). εἶτα θυμιᾷ ὁ
διάκονος τὰ ἅγια, ὡσαύτως καὶ τὴν ἅγιαν τράπεζαν σταυροειδῶς γύρωθεν
καὶ ὅλον τὸ θυσιαστήριον ψάλλον τὸν Ν' καθ' ἑαυτόν, καὶ ποιήσας σταυ-
ρόν μετὰ τοῦ θυμιατοῦ ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης κρεμᾷ τὸν θυμιατόν³.

Οὐδὲν τούτων ἔχει τὸ Εὐχολόγιον, ἀλλ' ὅτι θυμιᾷ ὁ διάκονος τὴν πρό-
θεσιν, καὶ ὅτι ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν τῆς προθέσεως (σ. 43), ἀλλ' ἀνα-

1. Ἐφεξῆς ὑπάρχουσι αἱ μνεῖαι τῶν ἁγίων (ὅπως εἰς τὰς ἀπολύσεις) ἐνθ' ὅς
εἰπομεν ἐπικρατεῖ μέγας σάλος.

2. Γερμ. βάλλει. 3. Γερμ. τὸ θυμιατόν,

9. φέρει αὐτὰ μετὰ τὴν ἀπόλυσιν κατωτέρω¹. Μετὰ τὴν τοῦ ἱερέως «ἐκφωνήσιν»² ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα τὸ εἰλητάριον ἔχει τὰ ἀντίφωνα κατὰ τάξιν, ἅπερ ἐν τῷ Διακονικῷ παραλείπονται. Ἰστέον δ³ ὅτι ἀντὶ τοῦ συνήθους ὡσον ἡμᾶς, ἐνταῦθα ὑπάρχει ταῖς πρεσβείαις τῶν ἁγίων σου⁴.

10 καὶ τοῦ γ' ἀντιφώνου ἦτοι τῶν μακαρισμῶν ψαλλομένων προσκυνουσιν⁴ ἀμφοτέροι ἐμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, καὶ αἶρει τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον ὁ διάκονος καὶ ἀπέρχονται ἐπὶ τὸ εἰσοδεῦσαι προπορευομένου τοῦ διακόνου. καὶ ἐν τῷ ἔλθειν αὐτοὺς εἰς τὸν συνήθη τόπον...

καὶ τῶν τροπαρίων ψαλλομένων ἐν τῷ εἰπεῖν τὸ δόξα καὶ νῦν καὶ ἄρξασθαι τοῦ Θεοτοκίου, λέγει ὁ διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα κεκλικῶς δηλο-

11. νότι τὸν αὐχένα καὶ τὸ ὠράριον αὐτοῦ κατέχων τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς λέγων, εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου, ὁ ἱερεὺς σφραγιζῶν λέγει. ὅτι ἅγιος εἰ ὁ Θεὸς ἡμῶν...

καὶ σταθεὶς ὁ διάκονος ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν μετὰ τὸ πληρωθῆναι τὸ Θεοτοκίον δεικνύσει τοῖς ἔξω τὸ εἶναυτοῦ ὠράριον καὶ ἄρχονται ψάλλειν τὸν τρισάγιον ὕμνον. ὁ δὲ διάκονος ἴσταται πλησίον τοῦ ἱερέως καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι τούτων τὴν εὐχὴν καὶ εἰπεῖν τοὺς ἔξωθεν ψάλλοντας τὸ δόξα καὶ νῦν προσκυνουσιν ἀμφοτέροι ἐμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης ἐκ τρίτου λέγοντες ἡσυχῶς ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός...

Οὕδεν τούτων ἔχει τὸ Διακονικὸν ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθίων :

14. καὶ εἰπὼν τὸ ἀμήν ὁ διάκονος ἴσταται ἐμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ εὐξάμενος αἶρει τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον καὶ ἐξέρχεται. καὶ καθίσας ἐν τῷ σκαμνίῳ βλέπει τὸ εὐαγγέλιον ὃ μέλλει ἀναγνῶναι μέχρι τοῦ πληρωθῆναι τὸ ἀλληλούϊα. εἶτα ἀνίσταται καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἔθος ἐστὶ εὐαγγελιῆσθαι τὸν διάκονον, καὶ στάντος αὐτοῦ ἐκφωνεῖ ἀπὸ τῶν ἔνδον⁵ ὁ ἱερεὺς : σοφία, ὀρθοί, ἀκουσῶμεν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου⁶.

1. Ἐνταῦθα ἔχει πολλά παραγεμίσματα τὸ Εὐχολόγιον, ἅπερ ἐπειδὴ εἶναι πολλά παραλείπονται καὶ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁθῶ ὑπὸ τῶν ἐφημερίων, ἐνῶ τὸ εἰλητάριον καὶ σαφὲς καὶ σύντομον ὑπάρχει. Τὰ ἐφεξῆς τῆς διατάξεως τῆς ἱεροδιακονίας δὲν ἔχει τὸ Εὐχολόγιον καὶ παραπέμπωμεν εἰς τὸ «Διακονικόν», ἐν ᾧ περιέχεται ἅπανα ἢ διὰτάξις (Βενετία 1860) σ. 32 ἔ.

2. Ἐκφωνήσις Γερμ. λείπ. ὡς καὶ ἐν τῷ Διακονικῷ.

3. Τοῦτο ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἁθῶ μόνον κατὰ τὴν μεγ. τεσσαρακοστὴν λέγεται. 4. προσκυνουῖν. 5. ἔνδον. 6. Τὸ Διακονικὸν ἔχει μόνον: καὶ λαβὼν τὸ εὐαγγέλιον ἐξέρχεται καὶ ἴσταται ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς, σοφία, ὀρθοί. Μετὰ τὸ εὐαγγέλιον ὁ διάκονος λέγει τὴν μεγάλην συναπτὴν. ὁ

Ψαλλομένου δὲ τοῦ τρίτου ἀντιφώνου, ὅταν ψάλληται τὸ δόξα, ὁ μὲν ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος ποιοῦσι προσκυνήματα τρία, εἶτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον δίδωσι τῷ διακόνῳ, καὶ οὕτως ἐξεληθόντες ποιοῦσι τὴν μικρὰν εἴσοδον καὶ πάντες ἐν τῷ συνήθει τόπῳ κλίνουσι ἀμφοτέροι ἡρέμα τὰς κεφαλὰς...

εἶτα λέγει ὁ διάκονος, εὐλόγησον, δέσποτα τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου, καὶ πληρωθέντων τῶν τροπαρίων, λέγει ὁ διάκονος τοῦ κυρίου δεηθῶμεν, ὁ ἱερεὺς, ὅτι ἅγιος εἰ ὁ Θεὸς ἡμῶν...

(Βλέπ. Τρεμπ. 45)

17. καὶ ἴσταται (ὁ διάκονος) μετὰ τὸ πληρῶσαι ὁ ἱερεὺς (sic) τὴν εὐχὴν· εἰ δὲ βού-
 λεται, ποιῆ ὡς ἀνωτέρω, λέγει τὰ μένοντα τῆς μεγάλης συναπτῆς ¹ (Τρεμπ. σ. 54)

18. Τὰ ἐφεξῆς δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ τετυπ. Διακονικῷ : Καὶ ψαλλομένου τοῦ χει-
 ρουβικοῦ ἤμνου, λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν, ὁ δὲ διάκονος λαβὼν θυμιάμα τίθῃσιν
 αὐτὸ εἰς τὸν θυμιατόν, καὶ εὐλογῆσαντος τοῦτον τοῦ ἱερέως θυμιάσας τὰ ἅγια λέ-
 γει πρὸς τὸν ἱερέα : Ἐπαρον, δέσποτα. ὁ ἱερεὺς λέγει : ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν
 εἰς τὰ ἅγια καὶ εὐλογεῖτε τὸν κύριον, καὶ ἄρας τὸν ἀέρα τίθῃσιν ἐν τῇ ἀριστερᾷ
 χειρὶ τοῦ διακόνου. εἶτα λαβὼν τὸν δίσκον συνεφαπτομένου αὐτῷ καὶ τοῦ διακό-
 νου, τίθῃσιν ἐν τῆτούτου κεφαλῇ. αὐτὸς δὲ αἶρει τὸ ἅγιον ποτήριον καὶ οὕτως
 εἰσοδεύουσι προπορευομένου τοῦ διακόνου. Ψάλλουσι δὲ καθ' ἑαυτοὺς τὸ 'Ελέη-
 σόν με ὁ Θεὸς καὶ τοῦ λαοῦ ἐπιβοωμένου τὸ μνήσθητί μου, δέσποτα ἅγιε...

(Τρεμπ. σ. 80—1)

19. καὶ ὅταν φθάσῃ τὰς ἁγίας θύρας λέγει ὁ ἱερεὺς : ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες
 ἡμῶν καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Κύριος τῶν δυνάμεων αὐτὸς ἐστὶν ὁ
 βασιλεὺς τῆς δόξης. εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος (τὰ προηγουμένα παραλείπονται)
 ἐν ὀνόματι κυρίου. εἰσελθὼν δὲ ὁ διάκο- καὶ ἀποτίθενται τὰ ἅγια ὑπὸ τοῦ ἱε-
 νος τίθῃσιν τὸν δίσκον ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ρέως ἐν τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ, ὁ δὲ διάκο-
 22. τούτου ² δὲ (τοῦ στῶμεν καλῶς) λεγο- νος προσκυνήσας εἰσέρχεται ἐν τῷ
 μένου ὁ ἱερεὺς τρεῖς ταῖς χερσὶ τὸν ἀέρα ἀγίῳ βήματι καὶ λαβὼν ἑπιπίδιον ἑι-
 μικρὸν ἀννυψῶν λέγει ἡσύχως ἅγιος ὁ Θεός... πίξει τὰ ἅγια εὐλαβῶς

ὁ δὲ διάκονος εἰσελθὼν ἐν τῷ βήματι καὶ προσκυνήσας ἀσπάζεται τὴν ἁγίαν τρα-
 πεζαν καὶ ἴσταται μετ' εὐλαβείας ὅτι πολλῆς προσέχων νηφρόντως μήποτε ἦ μυταί

23. ἦ τι τῶν ζωφύων ³ προσπελάσῃ τοῖς ἀχράντοις δώροις, ὅταν δὲ εἶπῃ ὁ ἱερεὺς,
 τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν, εἶπῃ δὲ καὶ τὴν εὐχὴν, εὐχεται τρίτον καὶ σφραγίζει τὰ ἅγια
 τότε ὁ διάκονος ἀπέρχεται καὶ ἴσταται ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ
 κλίνας τὸν αὐχένα, τότε ὠράριον αὐτοῦ τῇ δεξιᾷ κατέχων χειρὶ καὶ ταύτην ἀνέλ-
 κων τῆς ἁγίας τραπέζης, προσέχων τε ἀνέτως ἐκείσε ἀποκρίνεται τὸ Ἀμήν.

κωδικογράφος παρέλιπε σχεδὸν ὀλόκληρον ταύτην ὑπάρχουσαν ἐν τῷ εἰληταρίῳ.

17—18. ἐννοεῖται ἐκάστου στίχου μόνον αἱ ἐν ἀρχῇ 3—4 λέξεις τίθενται ἐν αὐτῷ,
 αἱ λοιπαὶ δὲ ὡς γνωστὰ παραλείπονται.

1. Αὕτη ἡ σπουδαία παρατήρησις δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Διακονικῷ, εἰ ἥς μαν-
 θάνομεν, ὅτι ἐκτοτε πολλὰ τῆς μεγ. συναπτῆς παρελείποντο, ἐντεῦθεν καὶ ἐν τῷ
 εἰληταρίῳ δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ὑπὸ μεταγενεστέρως χειρὸς προσετέθησαν ἐν τῇ
 φᾶ. εἶναι δὲ τὰ ἐξῆς, ἅπερ παρέλιπε καὶ ὁ κωδικογράφος μετὰ τῶν ἄλλων. Τὰ
 μὲν ἐκ τοῦ κειμένου παραλειφθέντα ὑπὸ τοῦ Γερμ. εἶναι τὰ ἐξῆς :

17. Ὑπὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν τοῦ κυρίου
 δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου.

18. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου καὶ τῶν μετὰ πίστεως εὐλαβείας καὶ φόβου
 Θεοῦ.

Ὑπὲρ εὐκρασίας ἀέρων.

Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης.

Ἀντιλαβοῦ σῶσον ἐλέησον καὶ διαφύλαξον.

Τὰ δ' ἐπὶ τῆς φᾶς εἶναι ταῦτα : Ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν. Ὑπὲρ τοῦ συμπολ.

Ὑπὲρ τῆς ἁγίας μονῆς.

Ὑπὲρ εὐκρασίας, Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι, Ἀντιλαβοῦ, Τῆς Παναγίας.

2. τοῦτο Γερμ. 3. ζωφύων. Γερμ.

Καὶ ταῦτα ἐν τῷ Διακονικῷ οὐχ εὗρηται. (βλ. Τρεμπ. σ. 95).

Ἐν πρώτοις μνήσθητι, κύριε, τοῦ ἀρχιεπισκόπου. λέγει δὲ καὶ ὁ διάκονος μεγαλοφώνως ταῦτα: Ἰωάννου τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, Γρηγορίου Ἀλεξανδρείας, Διονυσίου Ἀντιοχείας, Ἀθανασίου Ἱεροσολύμων.

Οὐδὲ ταῦτα ὑπάρχουσιν¹.

25. Πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες—ὕπερ τοῦ ἰουστῆσαι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως ὀργῆς, κινδύνου καί.²

Ε'. Εἰλητάριον 41. ἀρχιερατικὸν λειτουργικόν.

σ. 175. Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονία ὑποδιακόνου.

Εἰσερχομένου τοῦ ἐπισκόπου ἐν τῷ Διακονικῷ καὶ ἱσταμένου ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης προσφέρεται αὐτῷ ὁ χειροτονούμενος καὶ ἐπιθεὶς (ὁ χειροτονῶν) ἐπ' αὐτῷ τὴν χεῖρα σφραγίζει γ' καὶ λέγει τὴν εὐχὴν (τὸ Εὐχολόγιον ἔχει τριπλάσια ἐνταῦθα).

176. οἴκου σου ἀνάπτειν λύχρον.

οἴκου σου παρσάναί ταις θύραις τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου, ἀνάπτειν λύχρον.

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν λέγει ὁ ὑποδιάκονος κτλ. (Εὐχολ. δις τόσα).

σ. 176. Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονία διακόνου (ἢ ἀρχὴ διαφέρει)³.

σ. 178. Ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν...θεσπίσας καὶ πρῶτον αὐτὸν τὸν Διακόνου ἀποπληροῦντα ἔργον.

θεσπίσας τὸν τῆς διακονίας νόμον καὶ τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον τοιοῦτον ἀναδείξας καὶ πρῶτον αὐτὸν κηρύξας, τὸ τοῦ διακόνου πληροῦντα ἔργον.

σ. 179. τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ ζωοποιοῦ σου πνεύματος.

τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιοῦ σου πνεύματος.

τῆς σῆς ἐπαγγελίας λήψηται

τῆς σῆς ἐπαγγελίας κομίσηται.

σ. 179. περιτίθησι τῷ χειροτονηθέντι τὸ ὄραριον καὶ ἀσπαζόμενος τοῦτον ἐπιδίδωσιν αὐτῷ τὸ ἅγιον ῥιπίδιον καὶ ἱστησιν αὐτὸν ἐκ πλαγίου τῆς ἁγίας τραπέζης πρὸς τὸ ῥιπίζειν.

περιτίθησι τὸ ὄραριον τῷ χειροτονηθέντι κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὄμον λέγων: ἄξιος, καὶ ψάλλεται συνήθως τρίτον τὸ ἄξιος παρὰ τῶν τοῦ βήματος καὶ τρίτον παρὰ τῶν ψαλτῶν. εἶτα ἐπιδίδωσιν αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς ἅγιον ῥιπίδιον λέγων ὁμοίως: ἄξιος, καὶ ἀσπάζονται αὐτὸν πάντες οἱ διάκονοι. ὁ δὲ τὸ ῥιπίδιον λαβὼν ἱσταται ἐκ

1. Ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἀθῶ εἰς τὰς μεγάλας πανηγύρεις λειτουργοῦντος ἀρχιερέως γίνεται ἡ ἐκφώνησις τῶν ὀνομάτων τῶν Πατριαρχῶν. Εἰς τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἢ καὶ ἐν πάσῃ ἀρχιερατικῇ λειτουργίᾳ μόνον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὅπερ ἄλλως εἶναι καὶ τὸ κανονικὸν ἐν Ἀθῶ μνημόσυνον.

2. Ἐνταῦθα τελευτᾷ ἀποκοπέντος τοῦ εἰληταρίου ἤτοι ἀποσπασθέντος ἐνὸς τμήματος, καὶ ἐπειδὴ ἡ γραφὴ καὶ εἰς τὰς δύο θύρας ἐλλείπουσιν καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς.

3. Ἐν γένει ἢ τε προπαρασκευῆ καὶ τὰ τελούμενα λεπτομερέστερον ἐκτίθενται ἐν τῷ ἐντύπῳ Εὐχολογίῳ, καὶ ὅπου εἰσήχθησαν λέξεις καὶ φράσεις. καθιερώθησαν καὶ τυπικαὶ πράξεις, αἵτινες ἐν τοῖς εἰληταρίοις δὲν ὑπάρχουσιν.

καὶ οὕτως ὁ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος διάκονος λέγει...

πλαγίου τῆς ἁγίας τραπέζης ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους καὶ ριπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων. καὶ ὁ ἕτερος διάκονος ἵσταται ἔξω τοῦ βήματος ἐν τῷ συνήθει τόπῳ καὶ λέγει.

Κατὰ τὴν στιγμήν τῆς μεταλήψεως, τοῦ νεοφωτιστοῦ μετασχόντος παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς λεπτομέρεια: «καὶ πρώτου (τοῦ διακ.) δεχομένου παρὰ τοῦ ἱερέως ἢ καὶ ἀρχιερέως τὸ ἅγιον ποτήριον καὶ τοῦτου μεταλαμβάνων, εἰ μὲν δύο ποτήριά εἰσιν αὐτίκα δέχεται παρὰ τοῦ ἀρχιερέως τὸ δεύτερον, καὶ ἐξῶν μεταδίδωσιν αὐτοῦ τοῖς κοινωνοῦσι λαβεῖν· εἰ δὲ ἐν ὑπάρχει μόνον προσμένει μέχρις ἂν οἱ τοῦ βήματος μεταλάβωσι πάντες παρὰ τοῦ λαβόντος τὸ ποτήριον ἱερέως ἢ καὶ ἀρχιερέως· καὶ οὕτως κομιζόμενου τοῦ ποτηρίου τῷ χειροτονήσαντι ἀρχιερεῖ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ τοῦτο καὶ ἐξερχόμενος μεταδίδωσι τοῖς προσερχομένοις. καὶ ταῦτα μὲν ὅτε γίνεται λειτουργία τελεία.»

*Ἐφεξῆς (σ. 185—191 καὶ 200—20ᾶ) διάφοροι εὐχαὶ ἐπὶ ποικίλων περιστάσεων λεγόμεναι.

σ. 192 Εἰλητάριον 47 ἀκολουθία τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων.

βαπτισθῆναι καταξιώσας...

βαπτισθῆναι κατεδέξω.

δέομεθά σοι. φιλάνθρωπε.

δέομεθα σου, δέσποτα φιλάνθρωπε.

ὕδωρ καθαρὸν.

ὕδωρ καθάρσιον.

σ. 193 καὶ τὴν εὐλογίαν σου ἡμῖν.

καὶ τὴν εὐλογίαν σου δι' αὐτοῦ ἡμῖν.

Μέγας, εἰ κύριε, καὶ θαυμαστά...

Μέγας, εἰ κύριε, καὶ θαυμαστά... ἐκ γ'

συνέχει τὴν κτίσιν.

συνέχει τὴν κτίσιν.

κύκλω ἐστῶτα.

κύκλω ἱστάμενα.

τοῖς τε κεχημένοις.

τοῖς τε χροιομένοις.

Μνήσθητι, κύριε, τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν καὶ παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου καὶ παντὸς ἱερατικοῦ τάγματος καὶ τοῦ περιστῶτος λαοῦ κτλ. (ὅλα λείπ. ἐκ τοῦ Εἰληταρίου).

σ. 194. μεταλήψεως. καὶ γενέσθω ἡμῖν,

μεταλήψεως καὶ ῥαντισμοῦ. καὶ γενέ-

κύριε, εἰς ὑγίειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος·

σθω ἡμῖν, κύριε, εἰς ὑγίειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος.

τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ καὶ

τὴν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν καὶ προσκύ-

τῷ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.

νησιν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ

καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι.

φ. 205—208. Εἰλητάριον 47. Τάξις γινομένη ἐπὶ λιτῇ μελλούσης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας.

(Δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Εὐχολογίῳ)

σ, 211—231. Εἰλητάριον 44. Εὐχαὶ τῆς ἁγίας Μεταλήψεως.

(πολλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχουσι διαφοραὶ καὶ πλείονες προσθήκαι)

*Ἡ πραγματεία αὕτη ἐγράφη ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει τῆς θεοσωστοῦ ἡμῶν ἐπαρχίας Κορυτσᾶς ἐν ἔτει 1938 καὶ ἔκτοτε δὲν ἐπεθεωρήθη.

*Ἐν Ψυχικῷ τῇ 4 Ἰουλίου 1948

† Ὁ Κορυτσᾶς ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΑΔΣ